

РОЗУМІННЯ В КОНСУЛЬТАТИВНИЙ ВЗАЄМОДІІ

УДК 159.9 : 316.6

ТЮПТЯ О.В.

к. психол. н., доцент Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка, м. Київ

В статті розглядаються проблема розуміння в різних наукових підходах. Категорія «розуміння» мислиться як стратегічна діалогічна установка, протилежна ідеології «впливу». Спеціаліст-консультант виступає по відношенню до клієнта як Інша людина, яка породжує в ньому психічну реальність.

Ключові слова: *розуміння, взаємодія, діалог, консультативний процес.*

ПОНИМАНИЕ В КОНСУЛЬТАТИВНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ

В статье рассматривается проблема понимания в разных научных подходах. Категория «понимания» мыслится как стратегическая диалогическая установка, противоположная идеологии «влияния». Специалист-консультант выступает по отношению к клиенту как Другой человек, который порождает в нем психическую реальность.

Ключевые слова: *понимание, взаимодействие, диалог, консультативный процесс.*

Я бачу тебе і ти бачиш мене. Я сприймаю тебе, ти сприймаєш мене. Але ніколи я не зможу побачити як ти сприймаєш мене. Також як ти не можеш бачити, як я сприймаю тебе. Я знаю щось, чого не знаєш ти і ти знаєш щось, чого не знаю я. Те знання, про яке я тут говорю, є частиною життєвого досвіду людини і знання, яке людина намагається висловити спаяно з досвідом її життя. Коли я говорю знання, я не маю на увазі слова, думки, ідеї, а розумію під цим той смисл, який в це вкладається. Одне і те ж слово, поняття для мене і для іншої людини має абсолютно різний особистісний сенс.

Бадхен А.А.

Розуміти – моя професія.

Голдінг У.

*Вірно визначте слова, і ви звільните світ від половини непо-
розумінь.*

Декарт Р.

Розуміння трактується як здатність усвідомити собі зміст, смисл і значення чого-небудь, а також досягнутий завдяки цьому результат. У філософському трактуванні розуміння являє собою особливу форму освоєння дійсності, спосіб буття людини у світі, процес утворення смислів речей, який визначає і зберігає цілісність і зв'язність світу людини. Завдяки

розумінню речі і явища, включені в цей світ, постають як носії смислів і значень. У системно-миследіяльній методології розуміння – це процес смислової організації змістів, що виділяються в діяльності, мисленні, комунікації.

Зусилля розуміння – це не просто розумовий акт або напруга думки, а свого роду процес перебудови, якоїсь переорієнтації наших звичних навичок розуміння. Таким чином, розуміння – це особливий пізнавальний акт, в якому долається однобічність об'єктивного знання, розширюються горизонти усвідомлення процесів, знаходиться свобода трактування. Розуміти – це означає особливим чином осягати відносини і значення чого-небудь, його особливості в широкому контексті інших феноменів [9].

Будь-яка соціальна дія містить констатуючий її сенс, що співвідноситься зі смислами дій інших людей. Сукупність таких відносин, що реалізується в своїй повноті і цілісності, утворює смисловий зв'язок поведінки, яка і є об'єктом розуміючого дослідження.

Таким чином, розуміння розглядається, як процедура осягнення і породження смислу, як стан свідомості, що фіксується суб'єктом в якості впевненості в адекватності відтворених уявлень і змісту впливу. При цьому, свідомість розуміється як здатність суб'єкта направити свою увагу на предмети зовнішнього світу і одночасно зосереджуватися на тих станах внутрішнього духовного досвіду, які супроводжують цю увагу.

С позиції теорії буття задається нове трактування розуміння як специфічного ставлення до дійсності, в якому людина виступає буттям, що само себе тлумачить (у першоджерелі – «розуміючим буттям»). Вводиться поняття «передрозуміння», що виражає розгортання розуміння як онтологічного визначення людського буття, що задає безмежність пізнання. Це передбачає мислення і поведінку, що здійснюється через «намір». Онтологічний статус розуміння був закріплений герменевтикою, в якій розуміння постає як центральне поняття. Герменевтика визначає розуміння, як: процес смислу в якості власного предмета; процедури приписування значень. Герменевтика розглядає розуміння як умову осмислення соціального буття. Історичними різновидами герменевтики виступають: переклад (досвід іншого і перенесення смислу в свою мову); реконструкція (відтворення іншого сенсу або ситуації виникнення смислу); діалог (формування нового смислу та суб'єктивності у співвідношенні з існуючим) [13].

В аспекті взаємодії суб'єктів розуміння може розглядатися у двох аспектах:

1. Розуміння іншої особистості, чужої суб'єктивності. Воно полягає у відтворенні її світовідношення, властивій їй системі смислів. Так як безпосереднє проникнення в свідомість іншого неможливо, то розуміння реалізується насамперед через діалог, в якому беруть участь вербальні і невербальні засоби. Таке розуміння передбачає, як ототожнення себе з іншим, так і збереження свого «я», внутрішньої дистанції, без якої два суб'єкта злилися б воедино. Умовою повноцінного розуміння при цьому є постійне відновлення діалогу.

2. Розуміння предмета. Воно являє собою з'ясування його об'єктивного місця серед інших речей, що породили його причинні зв'язки та його функціонування.

Системно-мислєдїяльнїсна методологїя використовує для характеристики розуміння, як об'єкта, методологїчне поняття системи, що дозволяє розрізняти: процес розуміння, який розгортається на матеріалі певної дійсності; зміст розуміння, який виступає в якості цього матеріалу; функціональну структуру процесу розуміння, або смисл; результат розуміння, або смислову організованість змісту, тобто результат накладання структури смислу на матеріал змісту.

Відповідно до цього в СМД-методології прийнято розрізняти «розуміння змісту» і «розуміння смислу». При цьому розуміння змісту передбачає розумову дію лише в змістовному шарі комунікації, тобто в площині того, що розуміється. Розуміння смислу передбачає поєднання цього руху з рухом у площині форми та організації змісту, тобто суміщення змістовного руху з розумінням того, як і за рахунок чого воно здійснюється або, інакше кажучи, рефлексією самого розуміння. З теоретико-дїяльнїсної точки зору це означає, що розуміння сенсу забезпечується кооперативною структурою, що включає принаймні дві дїяльнїсні позиції: розуміючого і рефлексуючого.

Зрештою, розуміння трактується, як уміння діяти відповідно до соціокультурного контексту і надїляється дїяльнїсно-комунікативною природою. Запуском механїзмів розуміння стає завдання способів дїяння і комунікації. У такому трактуванні і відбувається власне розуміння смислу, тобто смисли не розуміються, а продукуються в процесі розуміння, яке відбувається в конкретних дїяльнїсно-комунікативних ситуаціях. Отже, розуміється не смисл або текст, а комунікативно-дїяльнїсна ситуація, в яку включена розуміюча людина. Смисл створюється ситуативно. Він відрізняється від готових значень, що включаються в ситуацію. Неодмінною умовою ро-

зуміння є розблокування процесів мислення в комунікативно-діяльнісних і рефлексивних практиках [15].

Отже, розуміння передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини, співтворчість розуміючих, співвіднесеність своєї власної свідомості з позицією іншої свідомості. Це забезпечує «розпредмечення» знання, оволодіння його смислосмістом. Тому для процесу розуміння важливою є не тотожність смислів (встановлення стандартності значень), а безперервна смислотворчість розуміючих суб'єктів. У діалозі відбувається інтеграція, «злиття горизонтів», тобто злиття минулого і сьогодення, дослідів автора і реципієнта, перетворення їх на партнерів по комунікації.

Реальним простором, в якому існує особистий смисл, є простір діалогу, який переживається як контекст особистісного смислу. У нього немає фіксованих вимірювань, він виникає там, де є хоча б дві системи особистісних смислів. Він задається експресивними формами, за допомогою яких відбувається обмін цими смислами. Саме характер взаємної співвіднесеності цих двох систем особистісних смислів визначає мірність простору і тим самим можливість розпаду або розвитку [8].

Бути – значить, спілкуватися діалогічно. Парадоксальність співбуття людей в діалозі полягає в тому, що внаслідок інтенціональної зверненості кожного співрозмовника до іншого в кожному слові одного співрозмовника, в кожному його висловлюванні, у кожній інтонації – взагалі в його голосі! – реально, істотно і неодмінно присутня ця інша людина. Таким чином, голос кожного співрозмовника містить в собі два голоси – свій власний і голос партнера, співрозмовника [3].

«Я – Ти» ставлення побудовано на глибокому переживанні «іншості» – унікальності й цілісності – партнера по діалогу. Це переживання взаємно, воно звернене до іншої людини і внаслідок цього створюється загальний досвід спільного буття (співбуття). Досвід співбуття є досвідом «зустрічі», як унікального процесу взаємо- і саморозкриття учасників діалогу. Хронотопом «зустрічі» стає простір «Я-Ти-Тут-Тепер», в якому розгортаються зміни сприйняття себе, іншої людини і світу (зокрема, змінюються відчуття простору і часу, емоції, смисли, цінності, тілесні відчуття) [4].

Категорія «розуміння» мислиться як стратегічна діалогічна установка, протилежна ідеології «впливу». У ситуації допомагаючих відносин, втілюючи цю установку, фахівець все робить для того, щоб зрозуміти клієнта і дати йому це розуміння, а не намагається зрозуміти для того, щоб щось зробити – вплинути, вилікувати, виправити. Суть професійної допомоги, може бути визначена через категорії співпережи-

вання, а ширше – спільного проживання (співпроживання) фрагментів життя клієнта, його проблем і почуттів, підсумком якого може стати співрозвиток, співособистісне зростання, наростання співпродуктивності.

Співпереживання трактується тут не як емоційний відгук на почуття клієнта, але як цілісна творча робота і спрямована на сприяння продуктивному ходу і розвитку переживання клієнта [5].

Співтворчість здатна заповнювати і збагачувати будь-який, навіть надзвичайно складний і насичений явними і прихованими смислами текст, вносити в нього різноманітні нові смисли. Стосовно до аналізу ситуації можна додати, що іноді консультант в силу наявності професійних навичок здатний до кращого розуміння клієнта, ніж сам клієнт здатний розуміти себе, і тоді співтворчий процес найбільш інтенсивний (як результат консультативної роботи клієнти іноді відзначають: «я по-новому зміг поглянути на себе ...», «ви відкрили мені очі на ...», «я багато чого зрозумів в собі ...», «я поглянув на себе іншими очима ...» і т.п.). Але клієнт приходиться до консультанта не тільки і не стільки для того, щоб його зрозуміли, в ньому розібралися, його «прозріли»; в завдання консультанта входить передача йому способів кращого саморозуміння на основі досвіду співтворчого розуміння в ході консультації [12].

При побудові стратегії взаємодії двох людей, що знаходяться в умовах цього взаємопізнання, кожному з партнерів доводиться приймати до уваги не тільки свої власні потреби, мотиви, установки, а й потреби, мотиви, установки іншого. Психологічна характеристика «взаємодії» суб'єкта та об'єкта міжособистісного сприйняття полягає в побудові образу іншої людини. При цьому виникають два питання: яким способом формується цей образ і який цей образ, тобто яке уявлення суб'єкта про об'єкт. Саме для відповіді на ці питання необхідно включення у дослідження міжособистісного сприйняття опису не тільки суб'єкта та об'єкта, а й самого процесу [2].

Внутрішня логіка проблем, що вирішуються людиною в процесі спілкування знаходить своє відображення в гносеологічній формулі спілкування, яка передбачає послідовну залежність наступних явищ: людина – канал – знак – значення – смисл – відношення – поведінка – особистість. Цей ланцюжок визначає основні проблемні моменти процесу спілкування, які виникають в контексті всіх рівнів взаємодії людей з диференціацією їх за основними функціями суб'єкта спілкування [10].

Розуміння пов'язано зі «смысловим контактом», тобто з ментальним «освоєнням» інтенціональності комунікатора, а взаєморозуміння – зі спілкуванням, при якому «смыслові доміанти» розуміються сторонами адекватно (мова йде не про згоду – тільки про розуміння). Це дозволяє розвести поняття «смысл» комунікативного акту і «картина світу» особистості. Смысл комунікативного акту завжди має константний характер, його адекватне сприйняття обмежене комунікативною інтенцією автора, проте картини світу, які складаються сприйняття, мають (і не можуть не мати) особистісні нюанси і відтінки. До того ж тільки в режимі діалогу з взаєморозумінням можливо уточнити і прояснити формальні моменти і припущення («різночитання»), викликані індивідуальними способами сприйняття, інтерпретації та персоналізації людьми оточуючого їх світу [7].

Коли приходять клієнт і просить допомогти йому вирішити якісь його проблеми, поряд з ними у нього є і унікальне, одному йому властиве уявлення про світ, консультант просить описати в деталях його переживання, що стосуються обговорюваної проблеми, виходячи з розуміння, що якщо він збирається допомогти клієнту в зміні, він в першу чергу повинен зрозуміти, як той бачить, чує і відчуває навколишній світ в даний час. Кожен метафоричний елемент інформації, представлений клієнтом, розуміється й інтерпретується консультантом по відношенню до своєї власної моделі світу. І в цьому сенсі консультант представляє для клієнта Іншого. Консультант буде час від часу порівнювати на предмет взаємовідповідності свою інтерпретацію проблеми клієнта з тією, яка є у останнього, з тим, щоб упевнитися, що вони говорять про одне й те ж саме [6].

Можна сказати, що картина світу в цьому смыслі складається з ряду «міфологічних систем». Звичайно, «міф» тут розуміється не як брехня і вигадка, але як якийсь спосіб структурування та осмислення дійсності.

Проте все було б достатньо просто і ясно, якби клієнт представляв собою якусь «*tabula rasa*». Насправді ж клієнт, як правило, приходять до консультанта зі своєю «міфологією». У нього є свій «само діагноз» і цільна інтраконцепція його проблеми і відповідна їй форма вирішення.

Точніше буде сказати, що в консультативному процесі схрещуються шляхи як мінімум трьох міфологічних систем: професійної міфології консультанта і особистісних міфологій клієнта і консультанта [14].

Отже, спеціаліст виступає по відношенню до клієнта як Інша людина, яка породжує в ньому психічну реальність, і як професіонал, який зберігає цю реальність, як предмет взаємодії. Інша людина породжує своєю присутністю відмінну від нашого індивідуального існування реальність – психічну. Своєю фізичною та іншою присутністю Інша людина структурує те, що можна було б назвати внутрішнім світом.

Важливою є наявність Іншого, відмінного, несхожого, нетотожного, неподібного. Переживання несхожості на іншу людину є початком психічного життя, фіксація цієї несхожості різними способами (словом, дією, способом і т. п.) створює той її зміст, який може бути змінено при бажанні або необхідності через варіанти його презентації Іншій людині. Зміст, де реальність факту і реальність теорії, в якій вона осмислює його, отримують особистісно-оціночне забарвлення. Через це окремі моменти соціальної практики стають «видимими» як самому спеціалісту, так і Іншим людям, з якими він має справу. Вона є як би тим дзеркалом, в якому відображається межа і міра сили впливу на Іншу людину, засоби цього впливу (постійне утримання в свідомості конструку «клієнт – Інший») [1].

Людина зроблена з людей. Все, що є в людській психіці, потрапило туди із взаємодії з різними людьми шляхом присвоєння того, що раніше було зовнішнім. Але інші люди «зроблені з людей» не зовсім так, як ми самі. Кожен «зроблений» по-своєму, хоча всі зі східного матеріалу. І для того, щоб почати розуміти це на рівні практики, щоб задатися питанням, як же «зроблений» я сам, як у мене «це влаштовано», мені потрібно зіставити себе з Іншими, які зроблені з того ж (у межах даної культури, субкультури, суб- субкультури і т.д.) матеріалу, але інакше [11].

В СМД-методології вказується на існування колективної думки окрім діяльності – як такої, яка включає в себе процеси комунікації, в якій «зустрічаються» два різних носія діяльності, а разом з тим, процеси взаєморозуміння, розуміння, рефлексії і чистого мислення, тісно пов'язаного з такими функціями як уява, уявлення, схематизація і споглядання. Наявність простору комунікації і мислення як би «занурює» нормовану і культурно-опосередковану Діяльність у ширший «ефір» інтерсуб'єктивної взаємодії. Останні і є просторами свободи і самовизначення людини, в яких може ставитися спеціальне завдання зміни діяльності, артифікації колективної розумової діяльності, а також формування суб'єктивності. «Інший» виступає, як спосіб розши-

рення простору колективної розумової діяльності, а культура не стільки нормує комунікацію і розуміння, скільки задає загальні рамки мисленнево-комунікативного простору, роблячи саме розуміння (взаєморозуміння) можливим, але не зумовлюючи конкретний характер наповнення цього простору тими чи іншими організованостями. З цієї точки зору, можна також сказати, що «людина» висвічується (проявляється) в акті комунікації, але ніколи не проступає повністю, залишаючись «таємницею». Наявність шару мислення, як недіяльності, і просторів комунікації – розуміння – нерозуміння, перетворює людину на відкриту систему і служить механізмом розвитку самої Діяльності. (16)

На ціннісні характеристики людського розуміння вказується, говорячи про участь того, хто розуміється в своєму житті (Мамардашвілі М. К.). Для консультанта розуміння «чужих обертонів» (Бахтін М.) є необхідним моментом нарощування професійної компетентності: смислові відтінки, нюанси ситуацій і досвіду складають його символічний професійний капітал, своєрідну «десті натеку» (від англ. destiny – доля). Зрозуміти – це значить за допомогою досвіду, інтуїції, емпатії осмислити особливі умови, що викликали саме дану поведінку; прийняти не випадковий характер такої поведінки; визнати її; уявити, що приховано за такою поведінкою; спробувати знайти причину вчинку іншої людини. Це – стан сумніву, припущень, визначень, співчуття і самовизначення. Тут «не працюють» спроби класифікувати за вчинком. Тут діє інший мотив – домінантою пізнання стає не «Я», а «інша людина», її логіка вчинків, ті «її» обставини, в які потрапила дана людина, «її» оточення. Отже, в процесі розуміння професіонал володіє набором ключів – знань і навичками їх використання, в цьому сенсі його інтерпретація принциповим чином відрізняється від буденної рефлексії [12].

Розуміння рефлексивне, воно завжди вносить інший зміст у власну свідомість, завдяки чому можна «знайти Ти в Я» (Шелер М.). Саме розуміння як осмислення вчинків і дій природньо веде до створення «поля» спільної діяльності.

Розуміння – феномен, в якому виявляються зв'язаними соціальне і індивідуальне буття людини. В інтерпретації змісту ситуації клієнта це веде до послідовного розмежування окремих подій, думок, почуттів і т.д., з одного боку, з іншого, до встановлення зв'язків індивідуально значущого досвіду суб'єкта з суттєвими для кожної ситуації смислами.

Література

1. Абрамова Г. С. Практическая психология / Абрамова Г. С. – М. : Академ. проект, 2003.
2. Андреева Г. М. Место межличностного восприятия в системе перцептивных процессов и особенности его содержания / Андреева Г. М. // Социальная психология : хрестоматия : учебное пособие для студентов вузов. – М. : Аспект Пресс, 2003.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Бахтин М. М. – М. : Советская Россия, 1979.
4. Бубер М. Два образа веры / Бубер М. – М. : Республика, 1995.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Василюк Ф. Е. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1984.
6. Гордон Д. Терапевтические метафоры. Оказание помощи другим посредством зеркала / Гордон Д. – М., 1995.
7. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Дридзе Т. М. // Проблемы семисоциопсихологии. Монография. – М. : Наука, 1984.
8. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Леонтьев Д. А. – 2-е, испр. изд. – М. : Смысл, 2003.
9. Мамардашвили М. К. Эстетика мышления / Мамардашвили М. К. – М. : Московская школа политических исследований, 2000.
10. Панферов В. Н. Классификация функций человека как субъекта общения / Панферов В. Н. // Психологический журнал. – 1987. – № 4.
11. Папуш М. Психотехника экзистенциального выбора / Папуш М. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2001.
12. Сапогова Е. Е. Понимание как центральная проблема консультативной психологии / Сапогова Е. Е. // Психологическое консультирование: проблемы, методы, техники. – Ростов-на-Дону : ЮРГИ, 2000.
13. Хайдеггер М. Бытие и время / Хайдеггер М. – М., 1997.
14. Цапкин В. Н. Единство и многообразие психотерапевтического опыта / Цапкин В. Н. // Моск. психотерапевт. журн., 1992. № 2.
15. Щедровицкий Г. П. Избр. Труды / Щедровицкий Г. П. – М., 1995.
16. Щедровицкий Г. П. Системо-мыследеятельностная методология и психология / Щедровицкий Г. П. – Режим доступа : <http://magister.konvent.ru/lib/elib/shedp002/00000001.htm>

The article deals with the problem of understanding in different scientific approaches. Category of “understanding” is conceived as a strategic dialogic setting opposite ideology of “influence.” Specialist Consultant stands to the client as another person who generates it’s psychic reality.

Keywords: *understanding, interaction, dialogue and consultative process.*